

Barns tidiga skrivande

Carina Fast

En gång satt jag mitt emot en liten flicka och hennes mamma på tåget mellan Uppsala och Stockholm. Resan tar ungefär 50 minuter. Flickan satt och skrev koncentrerat. Jag tror att hon var cirka fyra år. Hon skrev tätt, tätt med böljande linjer på ett papper. När den ena sidan var klar vände hon på pappret och skrev på den andra. Sedan tog hon ett nytt papper och gjorde likadant. Hon höll på hela resan och fick till slut en anseende mängd papper fyllda av skrift. Hon uppmanade sin mamma, gång på gång, att säga till då det var en liten bit kvar till Stockholm, vilket mamman också gjorde. Då vek flickan ihop papper efter papper och stoppade dem alla i ett kuvert, på vars framsida hon skrev ett par rader med samma typ av linjer. Tyvärr kan jag inte säga vad som sedan hände. Jag har många gånger undrat över det. Vem var brevet till? Vad skrev hon om?

Den här lilla flickan verkade ha förstått flera väsentliga delar av skrivandet till exempel att man kan skriva ner det man tänker och att det kan läsas av andra. Det var tydligt att hon hade en mottagare av sin text. Flickan hade också lagt märke till hur man organiserar sitt skrivande på ett papper. Hon skrev från vänster till höger, började högst upp på sidan och gick nedåt, skrev i rader och lämnade tydligt utrymme mellan raderna. Allt det hon gjorde är en god grund för fortsatt skrivande. Att identifiera sig som en skribent är egentligen starten till att bli en.

Barn utforskar skrivandet

Gunnar Berefelt, tidigare professor på Centrum för Barnkulturforskning vid Stockholms universitet säger (refererad i Klockljug, 1992, s.16) att ...

barn redan i ett-årsåldern börjar härma människors skrivande runt omkring sig genom att göra prickar och korta streck, 'hugg' med pennan eller kritan. Det är spår av slagrörelser, en hårt ansatt prick där udden träffat papperet medan strecken är oavsiktliga och spår av 'rekyl'. Slagrörelserna utvecklas till bågklotter. Bågklotret utvecklas i sin tur till kryssklotret. Vid tvåårsåldern börjar cirkeln dyka upp, formen som sedan kommer att bli en favoritform långt upp i åldern.

Berefelt menar att klotret likt jollret är ett slags förspråk, där olika möjligheter prövas. Det är mycket viktigt i ett barns utveckling. Klotret måste inte nödvändigtvis göras med kriter på papper utan kan lika väl göras genom att föra runt fingret i den utspillda nyponsoppan på matbordet.

Att rita och skriva går ofta hand i hand. Ritandet är en viktig sida av skriftspråket. Medan barn ritar pratar de ofta högt till och om sina bilder och gör gester och ljud. Bilderna skapas ofta i ett sammanhang där andra barn deltar och där andra saker händer (Änggård, 2006, s. 7). Barn skiljer ofta noga mellan ritande och skrivande, även om skrivandet inte uttrycks via bokstavsliknande former. Fyraåriga Robert säger att han har skrivit ett brev till tomten, se figur 1 (Fast, 2015, s. 92).

Figur 1.

Roberts brev till tomten

Han säger att han skrivit att han vill ha dinosaurier i julklapp. Hans föräldrar som tar honom på allvar, uppfyller hans önskan. På julafton får han ett par nya dinosaurier. Därmed har hans skrift fyllt en funktion. (Barnexemplen i denna artikel är hämtade från min forskning, Fast, 2008, 2011 och 2015. Jag har under många år följt barn i deras hem och i förskola och skola för att studera deras vägar in i skriftspråket, varav skrivandet är en väg.)

Världen som barn växer upp i är fylld av skrift. Ingvar Lundberg skrev redan 2008 (s. 8):

Aldrig någonsin har det skrivits så mycket som nu. Tidningar, tidskrifter och böcker flödar fram ur tryckpressarna, texter fyller cyberrymden och dyker upp på miljontals dataskärmar; egendomligt förkortade texter framträder som sms-meddelanden i mobilerna, skriften invaderar det offentliga rummet på reklampelare, affischer, skyltar osv.

Och sedan dess har det hänt mycket. Ny teknik har utvecklats med nya bilder och symboler. De flesta barn börjar tidigt intressera sig för bilder och tecken som finns i deras omgivning. Barn i förskoleåldern använder internet för att se film och spela spel (Fast, 2008; Holm & Laursen, 2010; Säljö, 2014). Roger Säljö skriver:

Det som tidigare var färdigheter man tillägnade sig på lågstadiet, möter barn nu i allt lägre åldrar. Lärandet flyttar så att säga ut till andra arenor i samhället (2014, s.18).

Det egna namnet

Barn lär sig ganska tidigt att känna igen sitt eget namn och särskilt den bokstav som deras namn börjar med. ”Titta, där är min bokstav”, säger Maria och pekar på mjölkpaketet. Barn tycks känna en alldeles speciell fascination inför sitt namn. Och det är kanske inte konstigt. Namnet är ju något de äger, samtidigt som det används av andra runt omkring. Kläder och andra ägodelar märks med barnens namn. På förskolan skrivs namnet på teckningar och är ofta skrivet vid barnens klädkrokar i hallen. Barn börjar också tidigt att själva skriva sitt namn både för hand och på dator eller surfplatta.

Man kan experimentera och leka med barnens namn på förskolan på många olika sätt: låta dem klippa ut bokstäver ur tidningar eller från löpsedlar, tillverka bokstäver i lera, göra statistik över vilka bokstäver som är vanliga respektive ovanliga i barnens namn. Barnen kan ge sig ut på spaning på förskolan eller i närmiljön för att försöka hitta bokstäver som finns i deras namn. Jag såg hur barnen på en förskola uppmanades att byta ut den första bokstaven i sitt namn och sätta dit en annan. Det var en lek som födde många skratt och det var inte helt lätt att lära sig kamraternas nya namn: Arik och Laria. Kanske var det också en aha-upplevelse att ord blir olika beroende på vilken eller vilka bokstäver som finns i ordet. Tankarna att låta barn leka sig in i skriftspråket är inte något nytt. Så tidigt som på 30-talet påpekade den ryske psykologen Lev S. Vygotskij (1930/1995) att det var i förskolan och inte i skolan som skriftspråket skulle presenteras.

Motorik

När ett barn börjar rita är motoriken viktig. En god motorik är också en hjälp då barnet ska skapa sina första symboler eller senare forma en bokstav. I det sambandet har förskolan ett viktigt uppdrag. I läroplanen för förskolan (Lpfö 18) står:

Förskolan ska ge varje barn förutsättningar att utveckla motorik, koordinationsförmåga och kroppsuppfattning (...)

För att bidra till barnens utveckling av såväl motorik som koordinationsförmåga och kroppsuppfattning är det viktigt att förskolan erbjuder aktiviteter i olika sammanhang till exempel rörelsesånger, fingerlekar, gymnastikövningar och utomhuslekar. Alla barn har nytta av detta.

Det är värt att komma ihåg att ett barn som har problem med sin motorik har det i en rad sammanhang. Det kan spela barnet många oönskade spratt, som då en kritask tappas i golvet, ett vattenglas slås ut, en oavsiktlig knuff träffar en kompis. Om ett barn har ett stort behov av att stärka sin motorik behöver personalen tänka på att försöka möta barnet där han eller hon befinner sig och öva steg för steg i barnets takt så att barnet verkligen känner att han eller hon gör framsteg.

Det första skrivandet

När barn tecknar en sol, som fyraåriga Johanna gjort, finns en likhet med alla de bilder hon sett av solar.

Figur 2.

Johannas sol

Medan bokstäverna S-O-L inte har någon som helst likhet med den himlakropp som just denna kombination av bokstäver representerar (Holm & Laursen, 2010, s. 60). När barnet förstår att ordet SOL står för samma sak som den ritade solen, som i sin tur representerar den verkliga solen, har det tagit ett kognitivt steg i sin utveckling. Barnet förstår principen för skrivandet.

Vår bokstavsskrift avbildar inte ting i omvärlden på det sätt som ideogram eller ikoner gör (trafikskyltar, varumärkessymboler och så vidare) Huvudprincipen för vår skrift är att en bokstav representerar ett språkljud, fonem (Lundberg, 2008, s. 22). Det som kan vara problematiskt för barnen är att en bokstav har ett namn i alfabetet som R (sågs "er") men har ett ljud (rrrrrrr) då man läser och skriver. Därför är det vanligt att barnen skriver till exempel LEKR. De uppfattar att de skrivit "er" på slutet. Det här är inget

som man ska öva på i förskolan men man kan visa det för barn som är nyfikna och mogna att ta in det.

Sara är sex år. Hon har länge önskat sig en Barbiedocka. Hennes mamma tycker att det är svårt med alla leksaker som barnen önskar sig. Det blir dyrt. Familjen har fem barn. Men Sara kommer på ett knep. Hon skriver en rad lappar där det står att hon vill ha en Barbie. Hon sitter och ljudar högt medan hon skriver. Hon har kommit längre än Robert i sin utveckling. Robert, som skrev att han önskade sig dinosaurier i julklapp. Strecken och ringarna har hos Sara utvecklats till bokstäver (Fast, 2015, s. 96).

Figur 3.

En av Saras Barbie-lappar

Lapparna placeras vid datorn, i föräldrarnas säng, inne i badrummet, till och med i mjölpåsen. Föräldrarna kan inte undgå att se Saras önskan. Och, vid Eid al-fitr, festen vid Ramadans slut, går Saras önskan i uppfyllelse. Hon får en Barbie. Hennes skrivande hade ett syfte och ansträngningen gav ett resultat.

Många barn har lättare att skriva på datorn eller på surfplattan än för hand. Det kräver inte samma motoriska skicklighet att trycka på en tangent som att skriva med penna. Men skrivprocessen är i stort sett densamma. Barn som skriver på dator eller surfplatta måste koppla ett visst bokstavsljud till en viss bokstavssymbol precis som när man skriver för hand. Den som påstår att det är lätt att skriva på dator eller surfplatta har inte förstått vilken inre ansträngning det ändå kan vara för ett barn att skriva. Sexåriga Robert skriver ofta berättelser på datorn (Fast, 2015, s. 99).

Figur 4.

En av Roberts berättelser skriven på dator

DEVANGÖN
NMUS
SÖMSKULE
GÅUTISKOGEN
KÅMDNTILEHUS
ÅIDEHUBODEEN
FISK
ÅFISKENSIMADE
INDAM
ÅKÅMN
DUNDANDE
NOSHÖRNIN

Han skriver som det låter. Det är en spännande berättelse som växer fram om musen som går i skogen och kommer till ett hus där det bor en fisk i en damm. Och så kommer den dundrande noshörningen. Han uttrycker det han vill säga. Men han står hela tiden inför val. Är det det här jag menar? Ska jag göra på det sättet eller det? Barnets egen skrivutveckling är ett idogt arbete med att upptäcka något nytt hela tiden. De "formulerar och testar hypoteser om förhållandet mellan talat och skrivet språk" menar den norska forskaren Bente Eriksen Hagtvæt, som ägnat många år av sin forskning till att studera barns tidiga skrivande (Hagtvæt, 2004, s. 27). Hagtvæt refererar till den amerikanska lingvisten Carol Chomsky och betonar att barnet upptäcker skriftspråket genom att "själv utforska det och i hög grad genom att skriva mycket och spontant." I den situationen är det viktigt att barnet kan koncentrera sig och lyssna på språket.

Att lyssna efter ljud

I vardagligt tal skiljs inte de olika språkljuden åt. De kommer som en jämn ström ur våra munnar. Det är en utveckling hos ett barn då han eller hon förstår att ljudströmmen kan delas upp i olika ljud och att det finns symboler som representerar dessa olika ljud. På något sätt så snappar de flesta barn upp det. För ljudet sssssssssssss finns symbolerna "s" eller "S". När det låter llllllllllllllll finns det en andra symboler "l" eller "L". För att kunna skriva måste barnet alltså kunna uppfatta och tolka olika ljud.

På förskolan finns det mycket som man kan göra tillsammans för att uppmärksamma olika ljud. Man kan ge sig ut på jakt för att samla och spela in ljud. Man kan lyssna på sagor, sjunga sånger och läsa ramsor med rim. Det är ofta svårt för barn att förstå vad det är att rimma. De tänker ofta mer på ordets innehåll än på hur det låter. Det är inte ovanligt att ett barn säger att *katt* rimmar på *hund* i stället för *hatt*. Ju mer man rimmar och leker med språket ju lättare får barnen att förstå vad rimmande verkligen är. En saga

eller ramsa med rim kan hjälpa till att ”öppna barnets öron” mot språket eftersom barnet måste rikta hela sin uppmärksamhet mot de enskilda ljuden.

Den gamla klassiska berättelsen om *Petter och hans fyra getter* av Einar Norelius (2007) är ett bra exempel på en saga där den förmågan tränas.

I en stuga bodde Petter.
Med sin katt och fyra getter.

Första geten hette Röd.
Den åt bara smör och bröd.

Albert Engström och hans vänner Verner von Heidenstam, Gustaf Fröding och Birger Mörner förstod redan 1896 att det kunde vara bra att få barnen att våga leka med språket. I *Pyttans A-B och C-D lära* (1896/1967) kan man bland annat läsa om svansen, som exempel på bokstaven ”S”:

Svansen är en luden stump.
Katta kallas stumpens klump.

Berättelser eller ramsor där många bokstäver börjar på samma bokstav, alliterationer, är ofta roliga att läsa som ”Bagar Bengtsson bakar bara brända bullar”.

Den viktiga förskolan

Barn kommer till förskolan med helt olika erfarenheter av skriftspråket. Den erfarenhet barnet har av skrivande är naturligtvis beroende av de vanor som finns i hemmet eller där barnet ofta vistas. En del barn har redan från att de varit små varit med om att få brev, skriva sms och julkort, göra inköpslistor och så vidare. Andra barn har ringa erfarenheter eller ett främmande förhållande till skriftlig kommunikation. Förskolan har därför en viktig roll att uppmuntra barnens intressen för skriftspråket. I Lpfö 18 står:

Förskolan ska ge varje barn förutsättningar att utveckla intresse för skriftspråk samt förståelse för symboler och hur de används för att förmedla budskap.

Undervisning av skriftspråket har ofta haft en formell prägel och har definierats som skolans område. Där har man lagt stor vikt vid inläringen av alfabetet och av ljudanalys och ljudsyntes. Det är lätt att barn, ja även vuxna, får för sig att det endast finns ett sätt att skriva på. Men som jag visat tidigare i denna artikel så börjar många barn att utforska skriftspråket långt före skolstarten, men på sitt eget sätt. Därför är det viktigt att förskolan inte tar över skolans arbetssätt. Bokstäverna måste kännas som barnens vänner som de kan ha hjälp och glädje av i till exempel leken. Hagtvét (2004, s. 11) skriver:

Om de skriftliga aktiviteterna är självvalda och utgångspunkten är en aktivitet som intresserar barnet, då blir bokstävernas form och utseende underordnade lekens innehåll.

När barn deltar i olika aktiviteter där de får tillfälle att använda skrift på ett meningsfullt sätt, utvecklar de en kunskap om skriftspråket som en naturlig del av sina dagliga aktiviteter (Holm & Laursen, 2010). Personalen på förskolan har en viktig roll både som den som ser till att barnen får möjlighet att använda skriftspråket i naturliga sammanhang och som samtalspartner då barnen är i färd med att utforska skriftspråket genom att skapa och pröva sina hypoteser. Barnen måste utmanas till att våga bryta ny mark. Personalen måste därför ha en god teoretisk kunskap om barns skriftspråsutveckling för att kunna handleda barnen såväl teoretiskt som kreativt, på den nivå som barnen befinner sig.

Den som kan flera språk är rik

De flesta människor i världen är flerspråkiga. Ett barns första språk, modersmålet, är oerhört viktigt. Vi får vår identitet via vårt modersmål och vår familj. I Sverige är det många barn som möter flera skriftspråk hemma. De lär sig efterhand att tecknen som de ser i texter runt omkring inte bara representerar olika ljud utan också kan se olika ut beroende på vilket språk de representerar. Barn i flerspråkiga familjer jämför ofta olika språk och analyserar likheter och olikheter. Vilka ljud hör jag? Vilka symboler passar till de ljuden? En språklig medvetenhet växer fram hos barnen som enligt modern forskning är en tillgång då de ska lära sig att läsa och skriva.

Hur långt ett flerspråkigt barn kommit i sin språkliga utveckling har många olika orsaker, exempelvis hur länge barnet varit i Sverige, vilket eller vilka språk barnet talar hemma, hur länge barnet gått i förskola och så vidare. Personalen på förskolan har en viktig roll för att stödja barnet i sin språkutveckling. Personalen kan bidra till att barnet kan använda sina erfarenheter av flera skriftsystem på sin väg in i skriftspråket. Ett barn kan uppmuntras att skriva på sitt modersmål utan att personalen har kunskaper om barnets språk. En bra början är att intresserat ställa frågor och be barnet visa och berätta (Holm & Laursen, 2010, s. 67).

Skrivplats

Det är viktigt att det finns platser på förskolan där barnen i finner inspiration för att sitta och skriva. Sådana skrivplatser är ganska lätta att åstadkomma med hjälp av några bord och material som signalerar skrivaktiviteter.

På skrivplatsen kan det med fördel finnas:

- många sorters papper, i olika storlekar och färger, linjerade eller blanka

- pennor, kriter, penslar
- saxar
- klister
- tejp
- kort att fylla i
- löpsedlar
- tomma rutor för att göra serier
- brevlåda
- anslagstavla.

Barn lär och inspireras ofta mycket av varandra till exempel då de leker. I Lpfö 98 (2010, Kapitel 1: Förskolans uppdrag) står:

Lärande ska baseras såväl på samspelet mellan vuxna och barn som på att barnen lär av varandra.

Det gäller även då de skriver. Elsa och Vanna är 4 år. De sitter ofta och skriver tillsammans. Det pågår ständigt ett samtal mellan dem. Ibland rör det innehållet i det de skriver och ibland riktar sig deras uppmärksamhet mot bokstävernas utseenden (Fast, 2011, s. 37).

Elsa: Jag kan också en sån där bokstav.
Bra!
svår.
dig?
streck ner, ett streck ner, ett streck ner.

Vanna:
Elsa: Den är lite
Vanna: Ska jag visa
Elsa (för sig själv): Ett
Vanna: Du gjorde det!!!!

”Du gjorde det!” Att få en sådan uppmuntran kan fylla ung som gammal med tillförsikt att våga gå vidare och lära sig mer.

En ständig utveckling

Barn blir intresserade av skriftspråket vid olika tidpunkter i sitt liv. Just därför är det viktigt, precis som i många andra situationer, att möta barnen där de befinner sig i sin utveckling. Ett sätt att börja är att skriva ned vad ett barn berättar om en teckning. Ett par meningar kan hjälpa barnet att förstå att det jag tänker, det kan jag säga, det kan skrivas ner av någon och kan sedan läsas. Detta är centralt vad gäller förståelsen av vad läsande och skrivande är.

När barnen börjar skriva själva kan det vara viktigt att personalen på förskolan vet att det är mycket i barns skrivande som hör till den naturliga utvecklingen. Till en början är

det vanligt att de inte lämnar utrymme mellan orden. Det är inte konstigt eftersom man inte hör några mellanrum i talet. Många barn utlämnar också vokalerna då de börjar skriva. En sexårig flicka önskade en MRGRK (morgonrock) i julklapp. Många barn skriver från höger till vänster, i stället för tvärtom, eller börjar nedifrån som 4½-åriga Egil gör, när han skriver att han önskar sig ett lasersvärd. Det är absolut inget tecken på begynnande läs- och skrivsvårigheter. I många länder skriver man så. Egil är nog med att det ska bli fint. Han är inte så nöjd med sitt första "s" utan stryker över det och gör ett, i hans tycke, finare på nästa rad.

Figur 5.

Egils text om lasersvärd

Att spegelvända bokstäver i början är också vanligt. När jag ser ett barn skriva ett **A** brukar jag tänka på hur det skulle vara om jag själv skulle lära mig ett nytt skriftspråk. Jag är övertygad om att det skulle bli både en och två felvändningar i början (Fast, 2015).

Att inspirera barnen till att skriva

Personalen på förskolan är viktiga för att skapa förutsättningar för barns lärande. Niklas Pramling och Ingrid Pramling Samuelsson menar att förutsättningar kan skapas på många olika sätt (2010, s. 21)

... genom den miljö och de erfarenheter läraren tillhandahåller, men också genom den kommunikation, interaktion och de utmaningar som man försätter barn i.

Barnen kan vara med om att skriva olika former av meddelanden, göra inköpslistor, menyer, recept, inbjudningar till föräldrar, texter till utställningar och så vidare. Texterna skrivs tydligt så att alla barn som deltar ser och kan vara med i

kommunikationen. När den vuxne skriver ner vad ett barn föreslår så stärks barnets självkänsla. ”Jag kan vara med och påverka”. Hos barnet skapas också en medvetenhet om hur en text blir till. De ser att ljud motsvaras av tecken, tecknen bildar ord, orden bildar meningar. Den vuxne kan kommentera vissa detaljer i texten. Enskilda bokstäver kan jämföras med varandra. Paralleller kan dras till barnens egennamn eller andra kända ord i barnens omgivning. Jämförelser kan göras med logotyper och ord som barnen kan fråna leksaker och olika medier. På så sätt sker en *interaktion* mellan barnens dagliga liv och de texter som skrivs. Om man sedan återläser texten med barnen så uppkommer ännu en situation där barnen kan förstå förhållandet tanke – ljud – text.

Ute i samhället kan barn och vuxna gå på ”Symboljakt”. Barnen kan rita av skyltar och annonser. Men de kan också skapa egna symboler. Det finns inga gränser för de *utmaningar* som barnen kan försättas i. De kan klippa ut bilder och symboler ur tidningar och broschyrer och skapa egna texter. De kan tillverka böcker i olika format. Med dagens teknik finns många olika möjligheter att skriva ut texter av olika slag. Jag har många gånger sett barn rusa runt för att visa alla, barn och vuxna, den bok de själva skrivit och som just blivit färdig. Jag tror att de delar den glädjen med många författare som håller sin egen bok i handen.

Respons och uppmuntran

Att tydliggöra vad barnen ritat, målat eller skrivit genom att sätta upp deras arbeten på väggen är ännu ett sätt att stärka barnens självförtroende. Böckerna som barnen skrivit och tillverkat kan ställas ut så att alla kan bläddra och ”läsa” i dem. Barnen kan berätta om sina tankar, kanske läsa sina böcker för andra barn. Därmed tillkommer en annan uttrycksform, talet. Det kan i sin tur leda till många nya samtal.

För att barnens skrivutveckling ska bli framgångsrikt behövs uppmuntran och stöd från omgivningen. Skrivförsök bör tolkas välvilligt och med tonvikt på innehållet, på samma sätt som barnens talutveckling uppmuntras. Ibland kan vuxna vara lite för ivriga med att påtala hur det ska se ut om det är rätt skrivet. Det är innehållet, det vill säga det barnen vill förmedla, som bör uppmärksammas. Det är viktigt att ta upp detta i kommunikationen med vårdnadshavarna.

Den nyzeeländske forskaren Marie Clay var tidig med att utforska små barns skrivande. Hon visar i sin bok *What Did I Write?* (1975, s. 3) hur viktig ett barns positiva självbild är. Där har hon ett exempel som nästintill blivit klassiskt i internationell forskning. Hon berättar om femåriga Natasha som skriver en rad cirklar och bokstäver på ett stycke papper. Natasha går till sin mamma och frågar: ”What does this say?” Mammans ljudar ihop den första raden och svarar: ”Sahspno”. Natasha tittar glädjestrålade på sin mamma och säger: ”I did it”. Clay menar att detta är ett exempel på att redan ett litet

barn kan, genom att bli tagen på allvar av sin omgivning, få en identitet, i detta fall som skribent: ”I did it” Jag skrev detta. Där börjar skrivprocessen, menar Marie Clay.

Sammanfattning

I den här artikeln har vi tagit del av hur en rad förskolebarn uttrycker sina tankar och önskningar i skrift, redan i förskoleåldern. De gör det av egen fri vilja utan uppmaningar från vuxna runt omkring. För många förskolebarn tycks skrivandet vara ett naturligt sätt att uttrycka sig om de växer upp i en miljö där de ser att andra skriver. Barnen skriver på sitt eget sätt, utifrån sina förutsättningar. Vad som är viktigt att lägga på minnet är, att de vuxna som finns runt ett barn, hemma och i förskolan, har en viktig roll för barnens skrivande. Om de vuxna tar barnens skrivande på allvar och ger dem uppskattning och respons tycks barnens tro på sig själva som skribenter och vågar och vill fortsätta att skriva.

Referenser

Clay, M. (1975). *What Did I Write? Beginning Writing Behaviour*. London: Heinemann Educational Books.

Engström, A., Heidenstam, V. v, Fröding, G. & Mörner, B. (1896/1967). *Pyttans A-B och C-D lära*. Stockholm: Bonniers Folkbibliotek.

Fast, C. (2008). *Literacy – i familj, förskola och skola*. Lund: Studentlitteratur.

Fast, C. (2011). *Att läsa och skriva i förskolan*. Lund: Studentlitteratur.

Fast, C. (2015). *Läslust i hemmet – så stödjer du ditt barns skriv-och läsutveckling*. Stockholm: Natur & Kultur.

Hagtvét, B. E. (2004). *Språkstimulering. Del 1: Tal och skrift i förskoleåldern*. Stockholm: Natur & Kultur.

Holm, L. & Laursen, H.P. (2010). *Språklig praxis i förskolan*. Lund: Studentlitteratur.

Klockljung, M. (1992). I begynnelsen var klottret – Intervju med Gunnar Berefelt. *Förskolan*, nr 7.

Lundberg, I. (2008). *God skrivutveckling. Kartläggning och undervisning*. Stockholm: Natur & Kultur.

Makin, L. & Whitehead, M. (2005). *How to Develop Children's Early Literacy. A Guide for Professional Carers & Educators*. London: Paul Chapman Publishing.

Norelius, E. (2007). *Petter och hans fyra getter*. Stockholm: En bok för alla.

Pramling, N. & Pramling Samuelsson, I. (2010). *Glittrig diamant dansar. Små barn och språkdirig*. Stockholm: Norstedts.

Skolverket (2018). *Läroplan för förskolan Lpfö 18*

Säljö, R. (2014). *Lärande. En introduktion till perspektiv och metaforer*. Malmö: Gleerups.

Vygotskij, L. S. (1930/1995). *Fantasi och kreativitet i barndomen*. Göteborg: Daidalos.

Änggård, E. (2006). *Barn skapar bilder i förskolan*. Lund: Studentlitteratur.